

ВПЛИВ ІДЕЙ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА НА СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ

THE INFLUENCE OF MYKHAILO DRAGOMANOV'S IDEAS ON THE FORMATION OF THE UKRAINIAN FEDERALISM PARADIGM

Тринів В.І., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою статті є з'ясування змісту та впливу ідей Михайла Драгоманова на становлення української федералістської парадигми як альтернативи імперському централізму, а також оцінка їхньої актуальності для сучасного українського державотворення. У статті досліджено інтелектуальну спадщину Михайла Драгоманова як ідейної основи формування парадигми українського федералізму кінця XIX – початку XX століття. Обґрунтовано, що його концепція «громадівського федералізму» базувалася на поєднанні європейських ліберально-демократичних цінностей із глибоким знанням історичних традицій українського самоврядування. Визначено, що Драгоманов запропонував унікальну модель децентралізованої федерації, в якій громада виступає первинним і основним осередком політичного життя, а держава виконує допоміжну функцію, зобов'язану гарантувати права і свободи громадян. У статті проаналізовано ключові складові цієї моделі: принцип субсидіарності, ідею солідарності громад, правовий плюралізм, взаємну відповідальність громади й держави, а також засади договірності характеру федеративного устрою. Показано, що драгоманівські ідеї значною мірою вплинули на формування ідеологічного підґрунтя програмних документів українських політичних партій доби національного відродження, зокрема Української радикальної партії, Української соціал-демократичної партії та Української національно-демократичної партії. Виокремлено шляхи рецепції ідей М. Драгоманова в проектах Конституції Української Народної Республіки, де було закладено засади децентралізації та місцевого самоврядування. Підкреслено, що в умовах сучасного конституційного реформування, особливо після 2014 року, ідеї федералізму в Україні набули негативної конотації через зовнішні загрози та спроби використання цього принципу в деструктивних політичних інтересах. Однак аналіз історико-правової моделі федералізму, сформованої М. Драгомановим, дозволяє відмежувати її від імперських і псевдофедеративних конструкцій, а також переосмислити її потенціал як засобу укріплення демократії, політичної єдності та правової державності. Автором сформульовано висновок про те, що повернення до ідей М. Драгоманова може слугувати інтелектуальною основою для оновлення бачення українського державного устрою.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, український федералізм, громадівський федералізм, децентралізація, місцеве самоврядування, правовий плюралізм, історико-правова традиція, політико-правова думка.

The purpose of the article is to clarify the content and influence of Mykhailo Dragomanov's ideas on the formation of the Ukrainian federalist paradigm as an alternative to imperial centralism, as well as to assess their relevance for modern Ukrainian statehood. The article explores the intellectual legacy of Mykhailo Dragomanov as the ideological foundation for shaping the paradigm of Ukrainian federalism in the late 19th and early 20th centuries. It substantiates that his concept of "hromada-based federalism" was grounded in the synthesis of European liberal-democratic values with a profound understanding of the historical traditions of Ukrainian self-governance. It is established that Dragomanov proposed a unique model of decentralized federation, in which the local community (hromada) acts as the primary and fundamental unit of political life, while the state serves an auxiliary role, being obliged to guarantee the rights and freedoms of citizens. The article analyzes the key components of this model: the principle of subsidiarity, the idea of community solidarity, legal pluralism, mutual responsibility between the community and the state, as well as the contractual nature of federal arrangements. It is demonstrated that M. Dragomanov's ideas significantly influenced the ideological foundation of the programmatic documents of Ukrainian political parties during the national revival period, particularly the Ukrainian Radical Party, the Ukrainian Social Democratic Party, and the Ukrainian National Democratic Party. The article highlights the reception of M. Dragomanov's ideas in the constitutional projects of the Ukrainian People's Republic, which incorporated principles of decentralization and local self-government. The study emphasizes that under the current circumstances of constitutional reform, especially after 2014, the idea of federalism in Ukraine has acquired a negative connotation due to external threats and attempts to instrumentalize this principle for destructive political purposes. However, analysis of the historical and legal model of federalism developed by M. Dragomanov makes it possible to distinguish it from imperial and pseudo-federalist constructions, and to reinterpret its potential as a tool for strengthening democracy, political unity, and the rule of law. The author concludes that a return to Dragomanov's ideas may serve as an intellectual foundation for a renewed vision of Ukraine's state structure.

Key words: Mykhailo Dragomanov, Ukrainian federalism, hromada-based federalism, decentralization, local self-government, legal pluralism, historical and legal tradition, political and legal thought.

Актуальність теми. У політичній та правовій думці другої половини XIX ст. ідеї федералізму стали однією з ключових відповідей на виклики імперських моделей державного устрою, що не враховували національну ідентичність, культурну автономію та права громад. Особливо актуальним у цьому контексті було українське інтелектуальне середовище, у якому формувалися альтернативні концепції державності, засновані на принципах самоврядування, солідарності та визнання прав громад. Однією з центральних фігур у цьому процесі був М. Драгоманов – мислитель, який запропонував новаторське бачення федералізму, органічно пов'язане з українськими історичними реаліями та потребами національного визволення. Його ідеї стали основою для формування так званої парадигми «громадівського федералізму», що в подальшому вплинула на українське політичне середовище кінця XIX – початку XX ст.

Попри значний внесок М. Драгоманова у розвиток федералістської думки, його вплив досі не отримав достатнього системного осмислення в межах української

правової науки. Особливої уваги вимагає його концепція федерації як засобу реалізації народовладдя, правового плюралізму та недискримінаційного устрою на засадах добровільної інтеграції громад. Більше того, запропоновані М. Драгомановим в останній третині XIX ст. ідеї, залишаються надзвичайно релевантною у контексті сучасних викликів державотворення в Україні.

Особливу актуальність становить аналіз ідей М. Драгоманова в умовах нинішньої трансформації української державності, коли питання територіальної цілісності, децентралізації, регіональної політики й місцевого самоврядування потребують концептуального оновлення. Розгляд ідей мислителя не лише у їхньому історичному контексті, а й як підґрунтя для оновлення національної федералістської парадигми дозволяє повернути в науковий обіг низку недооцінених понять, зокрема «громада» як суб'єкт федеративної єдності, «субсидіарність» як принцип розподілу повноважень, і «конституціоналізм низу» як альтернативу імперським і централістським моделям.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена також потребою захисту й переосмислення українських інтелектуальних традицій у протистоянні сучасним інформаційним і політичним викривленням поняття «федералізм», яке після 2014 р. було навмисне дискредитоване в російському геополітичному дискурсі. У цьому контексті постає завдання повернення до української версії федералізму, закладеної ще в ідеях М. Драгоманова, як джерела внутрішньої модернізації та демократичного оновлення національного державного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали публікації В.Бедя, Д.Белова, Л.Ліна, Л.Мегели, Т.Романів, О.Ситник, Х.Туринської та ін. У їхніх працях висвітлено ключові аспекти еволюції політичної думки в Україні, зокрема трансформацію ідей автономізму та федералізму в контексті українського визвольного руху. Зазначені дослідження слугують теоретичним підґрунтям для аналізу внеску М. Драгоманова у формування концептуальних засад українського федералізму як альтернативи унітарним та імперським моделям.

Метою статті є з'ясування змісту та впливу ідей Михайла Драгоманова на становлення української федералістської парадигми як альтернативи імперському централізму, а також оцінка їхньої актуальності для сучасного українського державотворення.

Виклад основного матеріалу. Формування української парадигми федералізму впродовж XIX ст. відбувалося в межах складного перехрестя соціально-політичних, правових та ідеологічних трансформацій. Цей процес був зумовлений занепадом традиційних імперських впливів, зростанням національних визвольних рухів у Європі, а також зміною уявлень про природу державності, суверенітету та правосуб'єктності громад. У такому контексті федералізм почав набувати форми не лише політичної ідеї, а й правової доктрини, що прагнула узгодити принципи народного суверенітету з потребами автономного самоврядування регіональних одиниць.

В українському інтелектуальному середовищі ідеї федералізму стали логічним продовженням громадівської традиції, яка сформувалася в середині XIX ст. під впливом гуманістичних концепцій європейського Просвітництва, ідей національного відродження та реформістського лібералізму. Поглиблення історичної рефлексії над власною державно-правовою традицією, зокрема, апелювання до правового досвіду Давньоруської, Литовсько-Руської держави, Козацької республіки, сформувало підґрунтя для переосмислення поняття громади як носія правосуб'єктності, політичної волі та територіальної автономії.

Водночас активне засвоєння ідей західноєвропейського федералізму, що поширювався через твори П. Прудона, О. Ледрю-Роллена, Д. Мілля та ін., сприяло поширенню в українському середовищі уявлень про федеративний устрій як альтернативу централістським і авторитарним моделям імперій [10, с. 133]. При цьому особливого значення набули концепти правової децентралізації, субсидіарності, комунального самоврядування та юридичної відповідальності держави перед громадами.

Серед українських мислителів середини XIX ст. першим системним представленням федералізму можна вважати проекти Кирило-Мефодіївського братства, зокрема програмні положення М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка. Проте саме в межах громадівського руху, що сформувався у 1860-х–1870-х роках, федералізм набув ознак цілісної парадигми. Центральне місце у цьому процесі зайняв М. Драгоманов – мислитель, публіцист і політико-правовий теоретик, чия концепція громадівського федералізму сформувала засади української федералістської традиції [1, с. 15].

Для осмислення витоків українського федералізму слід урахувувати також імперський контекст. Російська

імперія, в межах якої перебувала більшість українських земель, заперечувала будь-які прояви територіального самоврядування, розглядаючи федералізм як загрозу цілісності імперської держави. Як наслідок, ідеї децентралізації, регіонального устрою та народної участі в управлінні мали опозиційний, навіть контрсистемний характер. У цьому контексті федералізм в Україні мав не лише юридичне чи політичне значення, але й національно-визвольну функцію.

Українські громади, що виникали як культурно-просвітницькі, а згодом і політико-організаційні осередки, виступали за запровадження самоврядних структур на основі добровільного об'єднання територіальних одиниць. Отже, ідея громади як джерела влади поступово переросла в концепт федерації громад. Ця модель виходила з презумпції, що саме громада, як первинна спільнота, є суб'єктом права на самоврядування, автономію та самоорганізацію.

Не менш важливим чинником формування федералістських уявлень був правовий досвід українців Галичини і Буковини, де з 1861 р. існувала система крайових сеймів, місцевого самоврядування та політичного представництва [6, с. 17]. Хоча українці в цій системі були обмежені у правах, сама наявність інституцій федеративного характеру мала значний вплив на політичну уяву української інтелігенції.

Загалом, упродовж XIX ст. в українському інтелектуальному просторі сформувалася унікальна версія федералізму, яку доцільно окреслити як «громадівський федералізм» – концепцію, що поєднувала соціалістичні ідеї, принципи децентралізації та самоврядування, ідеали демократії та національного визволення. Ця концепція виступала альтернативою імперській унітарності, централізованій бюрократії та відсутності правової автономії регіонів.

Виняткове місце в історії української політико-правової думки другої половини XIX ст. посідає М. Драгоманов. Його доктрина «громадівського федералізму» стала першою цілісною парадигмою українського федералізму, що поєднувала елементи філософії права, політичної антропології, історичного досвіду та проектного бачення майбутнього державного устрою. Центальною ідеєю драгоманівського федералізму була концепція громади як базової одиниці суспільної організації та джерела політичної влади [2, с. 61].

Під громадою Драгоманов розумів не лише територіальну одиницю, а й правосуб'єктного учасника правовідносин, здатного до автономного вирішення питань місцевого значення, впливу на політику вищих рівнів та забезпечення соціальних функцій – від освіти до безпеки. Він вважав, що громада має право на самовизначення в межах федерації, що формується знизу вгору – як вільне об'єднання автономних одиниць на основі спільних цінностей, інтересів та угоди [3, с. 12].

У своїх працях, зокрема у програмному тексті «Вільна спілка», Драгоманов запропонував модель неконцентрованої держави, що має замінити централізовану імперську вертикаль [4]. Федерація у нього – це не просто форма територіального устрою, а система правових і політичних гарантій, що забезпечує свободу особи, автономію спільнот і стабільність демократичного ладу. Йдеться про багаторівневу конструкцію влади, де рівень компетенцій визначається принципом субсидіарності, а взаємовідносини між рівнями врядування базуються на договірних засадах і взаємній відповідальності [4].

Ключовим елементом громадівського федералізму була ідея правового плюралізму, що визнавала можливість існування різноманітних форм локального управління, звичаєвого права, механізмів локальної юрисдикції та регіональних моделей вирішення спорів [7]. Такий підхід мав глибоко демократичний характер, бо протистав-

лявся уніфікації правового простору, що була характерною для імперських систем.

Особливе місце в концепції М. Драгоманова посідало питання взаємодії громади і держави. Він послідовно підкреслював, що функція держави повинна зводитися до мінімуму, і вона має бути лише гарантом договорів між громадами, арбітром у конфліктах та інструментом забезпечення зовнішньої безпеки [5]. Така держава-федерація не має права втручатися у внутрішні справи громади без її згоди або поза межами попередньо узгоджених повноважень. Це становило своєрідний прототип концепції децентралізованого суверенітету, яка нині набуває нової актуальності в умовах пошуку ефективних моделей управління в поліетнічних або постконфліктних суспільствах.

Варто також зазначити, що у своїй теорії Драгоманов надавав великого значення гарантіям прав людини і громадянина. Федеративний устрій, на його думку, має забезпечити не лише автономію суб'єктів, а й права особи як першооснову легітимності будь-якої влади. Отже, громадянський федералізм не був суто інституційною або територіально-адміністративною схемою, а включав у себе гуманістичні та правозахисні засади, що випереджали свій час.

Правниче значення концепції М. Драгоманова полягає також у тому, що вона передбачала сполучення конституціоналізму з федералізмом, вимагаючи чіткого нормативного закріплення меж компетенцій громад, процедур взаємодії між рівнями влади та механізмів судового захисту автономних прав. В умовах Російської імперії така позиція була новаторською та опозиційною, оскільки суперечила як централізованій моделі управління, так і унітарному уявленню про джерело суверенітету.

Крім того, М. Драгоманов постійно акцентував увагу на європейському контексті федералістських ідей, наводячи приклади Швейцарії, Сполучених Штатів Америки, Італії та інших країн як успішних моделей, де федералізм став не роз'єднувальним, а об'єднавчим чинником. Його федералізм був вкорінений у просвітницькі цінності та ідеали конституційної демократії, що робило його актуальним як у добу національного відродження, так і в сьогоденні.

Отже, концепція «громадянського федералізму» М. Драгоманова – це не просто історичний артефакт, а завершена система правового мислення, що охоплює засади децентралізації, прав людини, договірної взаємодії, самоврядної демократії та конституційного порядку. Її вивчення становить особливу цінність для розуміння генезису української правової думки, а також для вироблення сучасних підходів до організації публічної влади в Україні.

Федералістські ідеї М. Драгоманова не залишилися ізольованим явищем інтелектуального дискурсу, а стали важливим ідейним джерелом для формування політичних доктрин українських мислителів і партійних програм доби національного відродження. Його концепція федерації, збудованої на засадах автономії громад, громадянської свободи та правового договору, була підхоплена й творчо розвинута представниками як ліберального, так і соціалістичного табору української політико-правової думки.

Насамперед варто звернути увагу на продовження ідей М. Драгоманова в концепціях С. Подолинського та О. Терлецького, які розглядали федералізм як інструмент національної емансипації та засіб соціальної трансформації [8, с. 17]. Їх підходи трансформували драгоманівську парадигму в напрямі поєднання територіальної децентралізації з економічною демократією, наголошуючи на важливості самоврядної власності, кооперативних форм господарювання та участі громади в розподілі ресурсів [9, с. 233].

Особливу роль у рецепції драгоманівських ідей відігравали програми українських політичних партій, зокрема

Української соціал-демократичної партії (УСДП), Української національно-демократичної партії (УНДП), а також Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ). У їхніх програмних документах чітко простежується вплив ідеї федерації як правової форми національного самовизначення. Визнаючи за українським народом право на самоврядування у формі автономії або федерації в межах реорганізованої держави (наприклад, Російської Федеративної Республіки), ці сили поєднували ідеї децентралізованої держави з демократичними свободами та соціальними гарантіями.

Важливо, що драгоманівський федералізм не був ототожнений із класичним європейським федералізмом. Його українська версія мала свій неповторний зміст – з акцентом на горизонтальні зв'язки між громадами, участь у владі знизу, відмову від централізму навіть у межах федеративної конструкції. У такий спосіб ця парадигма виконувала дві взаємопов'язані функції: по-перше, як альтернатива імперському централізму, по-друге, як модель емансипації української політичної нації без домінування етнічного наративу.

Розвиток цих ідей простежується і в концепціях українських державотворців періоду Центральної Ради. Конституційні проекти УНР, зокрема Універсали 1917–1918 років та проект Конституції УНР 1918 року, містили елементи федералізму, які були безпосереднім відлунням драгоманівської ідеї федерації-громад. Центральна Рада проголосувала автономію України у складі федеративної Росії, визначаючи принцип побудови влади на основі волі громади, що повністю відповідало ідеологемі Драгоманова про «вільне об'єднання знизу».

Водночас у правничому аспекті важливо відзначити, що в рецепції ідей М. Драгоманова спостерігається еволюція розуміння федералізму – від ідеалізованої конструкції до прагматичної інституціоналізації. Якщо М. Драгоманов наполягав на майже анархічному самоврядуванні громади з мінімальним втручанням держави, то його ідейні спадкоємці (зокрема, діячі УНР) вже визнавали необхідність створення чіткої структури розподілу владних повноважень, формування інституцій, забезпечення уніфікованих правових стандартів.

У такому контексті драгоманівський федералізм перетворився на методологічний інструмент для осмислення українського національного проекту. Його рецепція полягала не в дослівному копіюванні концепції, а в адаптації її до умов конкретного історичного моменту, наявних інституційних ресурсів та актуального правового середовища. Саме тому ця парадигма стала стрижневою для української федералістської традиції кінця XIX – початку XX ст., що в подальшому знайшла свій розвиток у регіональних автономістських рухах (зокрема, в Галичині, на Буковині, в Закарпатті), а також у сучасних дебатах щодо децентралізації та регіонального самоврядування.

Отже, рецепція ідей М. Драгоманова в українському політичному та правовому контексті стала не лише свідченням глибокого впливу мислителя на формування правосвідомості, а й реальним інструментом державотворчого проектування. Його ідеї, трансформовані наступниками, не лише зберегли свою актуальність, а й стали підґрунтям для багатьох програм політичних сил, реформ і конституційних ініціатив.

Висновки. Таким чином, ідеї Михайла Драгоманова стали ключовою інтелектуальною основою для формування української федералістської парадигми кінця XIX – початку XX ст. Його концепція громадянського федералізму, що спиралася на принципи самоврядування, децентралізації та правової взаємодії громад, мала глибоке теоретичне і практичне значення для української державно-правової думки. Визначальним у драгоманівському баченні було поєднання правового плюралізму з демократичною організацією влади, що випереджало свій час

і передбачало модель держави, орієнтовану на громадянські свободи та взаємну відповідальність.

Ідеї М. Драгоманова були критично переосмислені та адаптовані наступниками – як у публіцистичних працях, так і в політичних програмах українських партій. Його федералізм став не лише теоретичним зразком, а й практичним дороговказом у період національного відродження та спроб державного будівництва. Особливо помітною була рецепція його поглядів у діяльності Центральної Ради та в конституційних проектах Української Народної Республіки.

Таким чином, драгоманівська федералістська ідея стала основою для творення української моделі демократичного устрою, яка поєднує регіональне самоврядування з національним суверенітетом. Аналіз його концепції дозволяє не лише реконструювати інтелектуальну спадщину, а й побачити її потенціал у вирішенні сучасних викликів, пов'язаних із децентралізацією, інклюзивністю та розвитком демократичних інституцій. У цьому контексті ідеї М. Драгоманова набувають нового значення в сучасних умовах реформування державного управління та пошуку ефективної моделі територіального устрою України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедь В. державно-правові погляди М.П. Драгоманова. *CARPATICA-KARPATYKA* / ред.кол.: Е.А. Балагурі, М.І. Блецкан, М.М. Вегеш та ін.; відповід. за вип. М.М.Вегеш. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. Вип. 27 : Карпатський регіон: історія і культура. С. 14-18. URL: <https://e.surl.li/fcsekr>.
2. Белов Д.М., Марцеляк М.О. Прогресивістський конституціоналізм Михайла Драгоманова. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Випуск 74: частина 1. С. 59-68. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/11.pdf>.
3. Громада : Українська збірка. Передньє слово / впоряд. М. Драгомановим. Женева : Печатня «Громади», 1878. 101 с.
4. Драгоманов М. «Вільна спілка» – «Вольный союз». Спроба української політико-соціальної програми збір і пояснення. Переклад Т. Андруска. URL: <https://ditext.com/drahomanov/union/free-union.html>.
5. Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Мішук; Приміт. Р.С. Мішука, В.С.Шандри. К.: Либідь, 1991. 688 с.
6. Ілін Л. Впровадження австрійської системи права у Галичині та забезпечення національно-політичних прав українців. *Право і суспільство*. 2013. № 6(2). С. 16-20.
7. Історія ідей і концепцій державної влади та публічного управління в Україні: Енциклопедичний довідник / За заг. ред. Ярмистого М. В. Чернівці : Букрек, 2016. 272 с.
8. Романів Т. О. Терлецький – представник галицького народоства 70-х – 90-х років XIX ст. (у пошуках політичного ідеалу). *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного ун-ту ім. Івана-Франка*. Дрогоби́ч: Вимір, 2005. Вип. 16. Історія. С. 14-23.
9. Ситник О. І. Федералізм М. П. Драгоманова в контексті української ідеї. *Регіональна політика : історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. праць : в 3 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; редкол. : П. М. Куліков (голова) [та ін.]. Київ ; Тернопіль : Бескиди, 2017. Вип. 3, ч. 2 : Третя міжнародна наук.-практ. конф., Київ, 22 – 23 листопада 2017 р. С. 232-235.
10. Туринська Х., Ердевдій М., Мегела Р. Ідейні передумови та зміст теорії федералізму як основи європейської інтеграції. *Регіональні студії. Спецвипуск 9*. Ужгород: Ліра, 2014. URL: <https://e.surl.li/nhmvsu>.